

ВІДГУК

офіційного опонента **Алексєєнко Тетяни Федорівни**, доктора педагогічних наук, старшого наукового співробітника, завідувача лабораторії соціальної педагогіки та соціальної роботи Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України на дисертаційне дослідження та автореферат **Кальченко Лариси Володимирівни** *«Теорія і практика превенції соціального сирітства в умовах територіальної громади міста»*, представлену до захисту на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка

Курс України на європейську інтеграцію вимагає перегляду пріоритетів державної політики у сфері охорони дитинства, впровадження успішних підходів із світової практики захисту прав дітей, які базуються на забезпеченні прав і найкращих інтересів дитини, спрямовуються на підтримку сім'ї, створення умов для виховання та розвитку дітей у сім'ї або середовищі, максимально наближеному до сімейного. У зв'язку з цим, дисертаційна робота Кальченко Лариси Володимирівни набуває соціальної значимості й затребуваності, особливо в умовах розпочатих нині реформ децентралізації влади і системи соціальних послуг на рівні територіальних громад, системи інституційного догляду та виховання дітей, які актуалізували завдання організації результативної роботи з розбудови ефективної системи соціального захисту прав та інтересів дітей і створення сімейно орієнтованих соціальних послуг на рівні територіальних громад.

Тема дисертації є актуальною і у світлі необхідності концептуального визначення місця територіальної громади міста у процесі превенції соціального сирітства і провідної ролі превенції у досягненні мети – збереження цілісності та зміцнення сім'ї, як найбільш природного, сприятливого середовища життя дитини, шляхом підвищення соціально-педагогічними засобами її виховного і соціально-реабілітаційного потенціалу, стійкості до чинників ризику виникнення соціального сирітства і створення в межах територіальної громади міста сприятливого, соціально-підтримувального середовища сімей з дітьми, орієнтованого на їх інтереси, потреби, благополуччя, інтегруючи при цьому ресурси держави, громади,

сім'ї та особистості. І вже з цих міркувань, інноваційність представленого дослідження, його цінність для теорії і практики соціально-педагогічної науки, є незаперечними.

В узагальненій оцінці можна зазначити, що представлена до захисту дисертаційна робота виконана на високому науковому рівні, має теоретичну і практичну цінність.

Успішність виконаної дисертації, її логічність значною мірою забезпечена чітко визначеним та узгодженим Кальченко Л. В. науковим і понятійно-термінологічним апаратом дослідження. Назви розділів і підрозділів інформативні щодо наукового рівня, змісту виконаної дослідницької роботи та її етапів. Заслуговує на увагу ґрунтовна концепція дослідження, що виконує роль базового прогностичного конструкту побудови наукової розвідки проблеми превенції соціального сирітства в умовах ТГМ і відображає чітке бачення її провідної ідеї, яка полягає в тому, що соціальна превенція, специфіка її прояву, передбачає проведення попереджувальних заходів задовго до появи небезпечної ситуації виникнення будь-яких проблем і є системою потенційного соціального розвитку особистості, групи, соціуму, що вимагає інноваційного підходу до розв'язання проблеми дослідження і актуалізує концепт розвитку «ресурсності», як самої сім'ї у подоланні СЖО, так і створення ресурсного, сприятливого для сімей з дітьми середовища громади міста, як запобіжного чинника виникнення сімейного неблагополуччя і його наслідку – явища соціального сирітства, їх локалізації на ранніх стадіях.

Вірогідність наукових положень і висновків дисертації забезпечується методологічною обґрунтованістю вихідних позицій, застосуванням методів, адекватних предмету, меті та завданням дослідження, можливістю відтворення теоретичних висновків і результатів у соціально-педагогічній роботі з превенції соціального сирітства в умовах територіальної громади міста.

Пошукові розвідки виконано на міждисциплінарному підході, на перетині знань з філософії, соціології, психології, права, історії, соціальної роботи, соціальної педагогіки, державного управління та інших. Завдяки чому дисертантці вдалося інтегрувати зміст здобутків різних гуманітарних наук щодо превенції соціального сирітства, а також узагальнити, систематизувати й структурувати знання з досліджуваної проблеми, на що є запит сучасної науки.

Новизна історико-ретроспективного аналізу проблеми превенції соціального сирітства в умовах територіальної громади міста полягає в тому, що здобувачкою була запропонована періодизація поетапної еволюції превенції соціального сирітства, в основу якої покладено критерії якісних змін в соціальній практиці щодо вирішення питання дитячого сирітства та еволюційний розвиток основних суб'єктів превенції (державних і громадських інституцій) на різних історичних етапах, що дозволило виокремити основні соціально-педагогічні ідеї в історії суспільної практики організації превенції соціального сирітства, її ключових суб'єктів, їх мотивацію щодо здійснення превенції, її напрями та форми, існуючий позитивний досвід української громадськості за різних історичних часів і підпорядкування різним державам, що свідчить про глибинні традиції української громади долучатися до розв'язання суспільно важливих проблем на принципах піклування і допомоги всім «миром».

В узагальненій оцінці цінності наукової новизни дослідження Л. В. Кальченко та одержаних у ньому результатів, слід наголосити, що в даній дисертації *вперше* обґрунтовано комплексну організацію процесу превенції соціального сирітства в умовах територіальної громади міста як системи (Р.3), яка побудована за соціально-педагогічною моделлю і розглядається як відкрита, складна, матеріальна, жива, органічна, детермінована й цілеспрямована соціальна система, що становить певну цілісність, яка складається з сукупності різноманітних та складних компонентів і функційних зв'язків між ними, підпорядкованих конкретній

меті, що повністю підтверджується теоретичною і практичною частинами дослідження, враховуючі виокремлені дисертанткою компоненти системи та їх змістове наповнення: ціле-результативний, об'єкт-суб'єктний, змістово-технологічний, середовищний, ресурсний. Кожний із цих компонентів у змісті роботи ґрунтовно наповнений та доказово розкритий.

Представлена змістова характеристика і визначення основних компонентів, а в їхніх межах, теоретичних і методичних засад системи соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства, дозволили Ларисі Володимирівні максимально наблизити розроблену систему до практичної реалізації в реальних умовах ТГМ.

Така узагальнена оцінка інноваційності роботи конкретизується науковим доробком, чітко визначеним автором роботи у науковій новизні на с.9-11 автореферату та у Вступі дисертації (с.41-43), що підтверджується у всіх її складниках у тексті дисертації.

Цінність дослідження Л. В. Кальченко також визначає його практико-орієнтований зміст, який розкривається в авторському науково-практичному, змістовно-технологічному і навчально-методичному забезпеченні дослідно-експериментальної роботи з упровадження представленої системи превенції соціального сирітства у ТГМ за чотирима напрямками: 1) організація соціально-педагогічної роботи щодо превенції соціального сирітства з сім'ями з дітьми; 2) організація соціально-педагогічної роботи з молоддю; 3) організація превентивного (соціально-підтримуючого) середовища для сімей з дітьми та молоді в умовах територіальної громади міста; 4) підготовка основних суб'єктів до здійснення відповідної діяльності, що супроводжувалися розробкою і реалізацією, під час організації упровадження соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у ТГМ, за першими трьома напрямками (робота з сім'єю, молоддю, громадою) – регіональної Комплексної програми превенції соціального сирітства та укріплення сімей, як експериментальної складової Регіональної цільової програми вдосконалення та розвитку системи надання соціальних послуг в

Луганській області на 2016-2019 роки «Турбота», що здійснювалася у співпраці з Департаментом соціального захисту населення на території Луганської області та основними суб'єктами трьох секторів: державних інституцій соціального напрямку, недержавних організацій соціально-педагогічної спрямованості та бізнес структур (співпраця в рамках фандрейзингової діяльності і реалізації соціальних міні-проектів) в частині покращення якості послуг дітям і сім'ям в пілотних громадах міст Старобільська і Северодонецька, Луганської обл., відповідно до траєкторії – відмови від «занурення в безкінечні проблеми» до використання «карти ресурсів» міських громад та передбачала, замість концентрації на «дефіциті», формулюванні проблем громади, що потребують подальшого аналізу, пріоритетності розв'язання та поступового вирішення, розвитку «можливостей», що передбачає вивчення наявних ресурсів, потенціалу громади, які представлені людьми, асоціаціями (громадськими організаціями та об'єднаннями), а також різними установами, і об'єднання зусиль всіх суб'єктів та утворення соціально підтримувального середовища ТГМ, змістовна характеристика якої надана дисертанткою у Р.4, п.4.2 і заслуговує схвальної оцінки, адже стосується інноваційного досвіду як розбудови самих територіальних громад міст, так і зміни ситуації в системі побудови ефективних соціальних послуг для сімей з дітьми, молоді, жителів громади та утворення в умовах мікрорайонів міст експериментальних міждисциплінарних соціальних кластерів, своєрідних соціально-педагогічних комплексів підтримки і розвитку дітей, молоді, сімей, жителів ТГМ, що заслуговує, на нашу думку, вивчення і запровадження представленого Л. В. Кальченко проекту позитивного досвіду, в рамках розпочатих в Україні реформ децентралізації влади і системи соціальних послуг.

В частині реалізації четвертого напрямку впровадження розробленої системи превенції соціального сирітства – підготовка основних суб'єктів до здійснення відповідної діяльності – представлено авторські навчальні курси, серед яких: «Соціально-педагогічна профілактика дитячої бездоглядності та

безпритульності», «Соціально-педагогічна допомога бездоглядним та безпритульним дітям», «Соціально-педагогічна робота з сім'єю», «Соціальна робота з усвідомленого батьківства», «Соціальна, педагогічна і психологічна робота у громаді», «Міжвідомча та міждисциплінарна взаємодія суб'єктів соціогуманітарної сфери», які увійшли як освітні компоненти навчальних планів підготовки бакалаврів і магістрів спеціальностей «Соціальна педагогіка» і «Соціальна робота», а також – змістових теоретико-методичних модулів «Превенція соціального сирітства: сутність, передумови та технологія реалізації», «Усвідомлене батьківство як інструмент превенції соціального сирітства», «Соціальне сирітство: причини виникнення, завдання та можливості громади щодо його попередження», спрямованих на формування методичної грамотності студентів з проблеми превенції соціального сирітства в умовах ТГМ; тренінгових модулів – «Соціальні технології активізації громади: превенція кризи сім'ї» та «Технології міжвідомчої взаємодії у процесі превентивної роботи громади щодо попередження соціального сирітства», що стали окремими темами фахової підготовки студентів спеціальностей: 6.010106 – «Соціальна педагогіка» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» та 231 – «Соціальна робота» першого (бакалаврського) рівня освіти та апробації в рамках навчальних дисциплін «Технології соціально-педагогічної роботи», «Соціально-педагогічна діяльність з різними категоріями дітей, молоді та сімей», «Соціальна робота з різними категоріями отримувачів послуг» та «Сучасні проблеми українського суспільства: технологічний аспект».

Крім актуальності, науково-методичної затребуваності і практичної змістовності дисертаційної роботи Кальченко Л. В. треба відзначити її соціальний ефект, якого було досягнуто авторкою у процесі дослідницько-експериментальної роботи, що виконувалась в умовах територіальних громад міст Луганської області – м. Старобільська та м. Сєверодонецька. Дослідження проводилось за участі: 932 сімей, (1 512 батьків / осіб, які їх замінюють), у яких виховується 1 637 дітей соціально вразливих категорій, які проживають у

пілотних громадах; 338 здобувачів I та II рівнів ЗВО як потенційних батьків; 137 представників фахової спільноти: спеціалісти державних органів влади й місцевого самоврядування, служб у справах дітей, представники неурядових організацій, фахівці соціальної роботи центрів соціальних служб, соціальні працівники, соціальні педагоги, психологи, педагоги, адміністрація ЗЗСО, ЗДО, викладачі ЗВО тощо; 1126 жителів локальних спільнот двох мікрорайонів міст Сєвєродонецька і Старобільська).

Про соціальну ефективність експериментально-дослідної частини роботи свідчать представлені емпіричні результати дослідження (Р.2, п. 2.4 та Р.4, п. 4.3), які відображають підвищення рівня виховного і соціально-реабілітаційного потенціалу сімей з дітьми, учасників соціально-педагогічного експерименту; зростання сімейних ресурсів щодо подолання та стійкості до соціальних ризиків виникнення ситуацій відмови від дитини (показниками результативності змін яких виступали: рівень сформованості виховного соціально-реабілітаційного потенціалу сім'ї, ступінь її самодостатності, сформованість необхідних життєвих навичок у батьків, їх спроможність і готовність до самостійного подолання ризиків соціального сирітства); розширення комплексу сімейно орієнтованих соціальних послуг у ТГМ, спрямованих на забезпечення прав дітей на безпечне середовище життя, освіти та розвиток, охорону здоров'я, соціальну підтримку і захист дітей та сімей у СЖО, права на сім'ю, виховання в сімейному середовищі; покращення міжвідомчої, міжсекторної, міждисциплінарної взаємодії та комунікації між суб'єктами превенції, зростання кількості реалізованих основними суб'єктами ТГМ напрямів співпраці, а також підвищення рівня їх готовності до здійснення відповідної діяльності та поступового створення в умовах громади міст сімейно орієнтованого та дитиноцентрованого середовища. Кількісні та якісні показники таких змін підтверджено представленими у Р.4, п.4.3 порівняльно-зіставними даними контрольного етапу дослідження. Логіка подання його матеріалів, процедури збору емпіричних даних та перевірки їх достовірності, надані в тексті роботи (п.4.2.) та на с. 31-33 автореферату.

Достовірність результатів дослідно-експериментальної роботи з перевірки ефективності системи соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства в умовах ТГМ доведена за допомогою методів порівняльно-зіставного аналізу, методів математичної статистики (t-критерію Стьюдента, Пірсона χ^2 , ϕ^* критерію кутового перетворення Фішера). Вагомим доповненням до основного тексту дисертації є Додатки, які є інформативними, містять як систематизовані матеріали з різних джерел, так і авторські розробки, використані на констатувальному та формувальному етапах соціально-педагогічного експерименту.

Таким чином, аналіз змісту дисертаційної роботи підтверджує цілісність і завершеність проведеного дисертанткою дослідження, яке на теоретичному і практичному рівнях вирішує проблему системно-комплексної організації превенції соціального сирітства в умовах територіальної громади міста.

На підставі вивчення дисертації, а також опублікованих праць здобувачки (в 47 публікаціях (із них 36 – одноосібні), з них 25 статей у наукових фахових виданнях України, періодичних виданнях інших держав та виданнях, які індексуються в міжнародних наукометричних базах даних, можна стверджувати про успішність виконаного дослідження.

Поставлені в дисертації завдання знайшли своє відображення й розв'язання. Висновки до розділів та загальні висновки містять узагальнення одержаних дисертантом результатів.

Основні положення і результати достатньо апробовані у науково-практичних заходах різного рівня, методичних нарадах, семінарах для фахівців ЦСС та упроваджено у практику роботи та сучасний освітній процес ЗВО, що підтверджується довідками.

Зміст автореферату ідентичний основним положенням, які подані в тексті дисертації.

Разом з тим, відзначаючи позитивні напрацювання та здобутки дисертантки, вважаємо доцільним висловити певні міркування і зауваження,

які виникли у процесі рецензування дисертаційної роботи і потребують уточнення у процесі наукової полеміки:

1. У Р.1, п.1.2. дисертантка досить ґрунтовно розкриває розвиток соціально-педагогічної діяльності щодо превенції соціального сирітства у зарубіжних країнах та визначає сучасні загальносвітові тенденції й ефективні форми соціально-педагогічної практики його попередження і розв'язання, які використовують в економічно розвинутих країнах світу. На наш погляд, бажано було б надати порівняльний аналіз вітчизняних і зарубіжних моделей соціальної практики превенції, що збагатило б презентацію напрацювання та могло б слугувати затребуваним ілюстративним матеріалом.

2. У методології рецензованого дослідження представлено комплекс наукових підходів, які достатньо розкривають предмет дослідження. Однак, зважаючи на те, що дисертанткою визначено однією з умов ефективної організації соціальної взаємодії суб'єктів і об'єктів превенції соціального сирітства в територіальних громадах міста дотримання принципів соціального партнерства, а її науково-практичні здобутки охоплюють громадську горизонтальну партисипацію, вважаємо за доречне доповнити методологічну базу партисипативним підходом, який в роботі достатньо представлений та є перспективним у менеджменті соціальної роботи.

3. Практична значимість дисертаційного дослідження набула б більшої ваги, за умови розроблення методичних рекомендації щодо практичної організації соціально-педагогічного експерименту з превенції соціального сирітства в умовах запропонованих здобувачкою міждисциплінарних соціальних кластерів (методики організації соціально-педагогічних комплексів) в межах мікрорайонів територіальної громади міста.

4. Деякі таблиці у тексті дисертації потребують оформлення відповідно вимог. Зокрема, дисертантці необхідно перевірити їх розміщення, продовження на наступну сторінку, нумерацію тощо.

5. Звертаємо увагу, що діаграма (рис. 2), зображена в авторефераті (стор. 32), в якій представлено результати діагностики у динамічних характеристиках за комплексним критерієм оцінки виховного й соціально-реабілітаційного потенціалу сім'ї (ВСРП) не відображає всіх заявлених складових цього критерію (соціально-правовий, психолого-педагогічний, соціокультурний, медичний та критерій психоемоційного фону), а лише окремі з них.

Однак, висловлені зауваження і побажання не знижують загальної позитивної оцінки дослідження Л.І.Кальченко і можуть бути приводом для наукової дискусії та наукової рефлексії.

Загальний висновок. Цілісний аналіз дисертації, автореферату та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дослідження за темою: «*Теорія і практика превенції соціального сирітства в умовах територіальної громади міста*» є завершеною, цілісною, самостійно виконаною науковою працею, спрямованою на розвиток наукових положень теорії та практики запобігання соціального сирітства в умовах територіальних громад, містить наукову новизну, значущі теоретичні й методичні положення і повністю відповідає обраній спеціальності.

Науковий рівень дисертації відповідає вимогам щодо дисертаційних робіт, поданих на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук, визначених у «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, зі змінами та доповненнями (Постанова КМУ № 656 від 19.08.2015 р., №1159 від 30.12. 2015 р., № 567 від 27.07.2016 р., № 943 від 20.11. 2019 р., № 607 від 15.07.2020 р.), що дає підстави для присудження **Кальченко Ларисі Володимирівні** наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувачка лабораторії
соціальної педагогіки та соціальної роботи
Інституту проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України

 Т.Ф.Алекссенко
 Дибкеванко Л.В.

